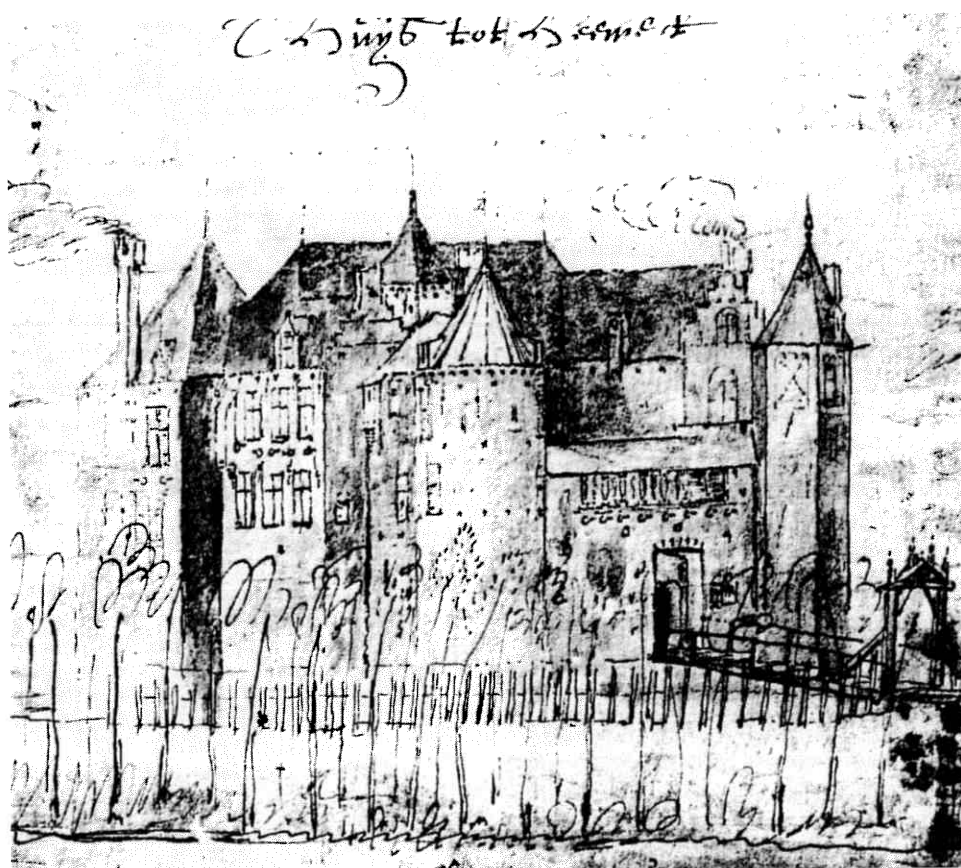

Kasteel Nederhemert

DOOR

NICKI BULLINGA

Afb. 1. Tekening van het kasteel in het begin van de 17de eeuw.
(Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Aangezien er verregaande plannen bestaan om kasteel Nederhemert door een restauratie aan de tands des tijds te ontrukken, was het wenselijk dat er iets op papier zou komen te staan waardoor de geschiedenis van het kasteel weer enigszins zou herleven.

Kasteel Nederhemert

Vanaf de dijk langs de Bergse Maas, vlakbij het stadje Heusden, onttrekken rijen bomen kasteel Nederhemert aan het oog. Als men dichterbij komt en de dijkweg naar het dorp afloopt, doemt de ruïne van het kasteel op vanachter de bomen en een breed hek. Het

kasteel is gelegen op het zogenaamde “Eiland Nederhemert”, tussen de Oude en de Bergse Maas in de zuidwesthoek van de Bommelerwaard. De Bommelerwaard behoorde net als de Tielervaard tot het oude graafschap Teisterband. De heerlijkheid Nederhemert maakte in de vroege middeleeuwen deel uit van het Land van Altena. Dit werd als bufferzone gebruikt door de gezagshouders van Holland, Gelderland en Brabant. De spanningen die door deze invloedsferen veroorzaakt werden, hebben tot ingewikkelde leenverhoudingen geleid. In de 12de eeuw kreeg Holland het Land van Altena in leen van de graaf van Kleef. Tot 1310 is het kasteel een allodiaal

leengoed. Daarna draagt één van de heren van Hemert zijn kasteel op aan de graaf van Gelderland. Het kasteel is dan, in tegenstelling tot de heerlijkheid en het dorp als een Hollands leen, een feodaal Gelders leengoed.

Reeds in 814 wordt de oude naam van Hemert vermeld als “Hamaritda, (Hamerethe) in de gouw Teisterband”¹. Echter, voor er sprake was van een Nederhemert, was er nog een Hemert, Ophemert in de Tielerswaard aan de Waal. Het is echter niet duidelijk of met “Hamaritda”, Neder- of Ophemert wordt bedoeld. Vanouds is er een geslacht Hemert geweest, want reeds in 1188 komt een zekere “Snellart de Hemerten” voor als getuige van opdracht, die gravin Adelheid van Orten aan de kerk van Utrecht deed². In de loop der tijd worden regelmatig heren van Hemert vermeld als getuigen, zoals bijvoorbeeld Giselberti Coci milites de Hemerte (1250), Giselberti de Hemerte (1274) en Ghisbertus van Hemert (1285).

Wie het kasteel gebouwd heeft blijft gissen, maar zekerheid over de woontoren krijgen we in 1310. Op 27 juli van dat jaar draagt Jan van Hemert zijn burcht met voorburcht op aan graaf Reinoud II van Gelre en belooft hij deze als open huis voor hem te bewaren:

“Ich Johan van Hemert du cont alle den ghenen die desen brief solen sien ende horen lesen, dat ich mine burgh te Hemert ende dat vurgeburgthe ende die hofstat ende allet dat dar tuwe behort, also ast gelegen is binnen den vdersten graue, hebben opgedragen enen hogen man minen liuen here heren Reunaude greue van Gelren, ende hebben die vurgenumede borgh, mit den vurburgthe ende mitter hostat, als hir vur gesproken is, van hoem the leen ontfaen the Sutphansen reghten mit enen ponde the Harweden, ende in dir maniren, dat min sone, nogh mijn dogther, nogh min naeste erfname dar af niet en solen mogen werden onterft ...”³.

In deze oorkonde wordt melding gemaakt van een burcht met voorburcht en hofstad met een gracht. Wat stond er nu precies in 1310? Zoals de meeste kastelen uit het begin van de 14de eeuw, is ook het kasteel Nederhemert begonnen als een eenvoudige rechthoekige woontoren, die opgetrokken was in Vlaams verband. De toren bestond uit drie verdiepingen, te weten een kelder, de begane grond en een eerste verdieping, die met elkaar verbonden waren door muurtrappen. De kelder was overdekt met een zogenaamd Boheems gewelf, dat is een koepelgewelf op een rechthoekig grondplan. Aan de noordoost- en zuidwestzijde was een staande tand gemetseld voor een later aan te bouwen binnenplein; in de oostmuur verleende een grote poort toegang tot de toren.

In het tweede kwart van de 14de eeuw is de toren inderdaad uitgebreid: er kwam een ommuring om het bestaande kasteleiland zodat er een L-vormige bin-

Afb. 2. Detail van “Kaart van het Gelderse rivierengebied”, circa 1524, Österreichisches Staatsarchiv, Wien.
(Foto: Dr. J.E.A.L. Struick)

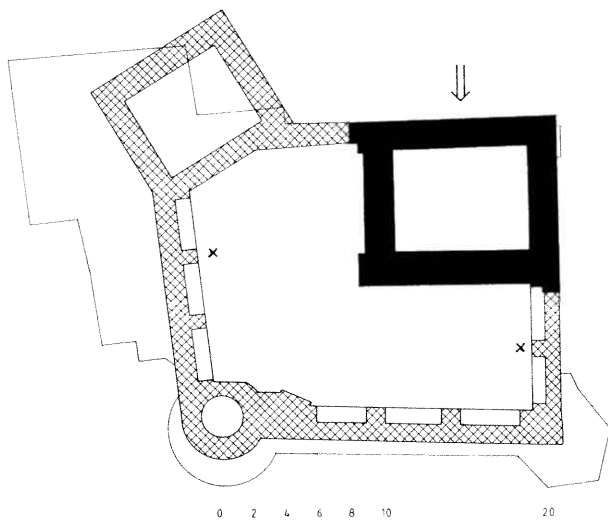
nenplaats ontstond. Een waarschijnlijk vierhoekige toren werd overhoeks op de noordoosthoek van het plein geplaatst. De muren werden op weerganghoogte verbreed door middel van spaarbogen op poeren om zo een bruikbare weergang te kunnen dragen. De opdrachtgever voor deze uitbouw was waarschijnlijk Arnold van Hemert. In een schepenbrief van Zaltbommel uit 1332 lezen we: “tugende dat men tslot van Hemert tsgreven behoeff van Gelre hauden sal, nummermeer van hom te vervremden, myt anderen voerrwarden, etc.”⁴. Arnold van Hemert beloofde eveneens, net als zijn voorganger (vader?), de burcht te bewaren voor de graaf van Gelderland.

In het midden van de 14de eeuw werd een grote zaalbouw opgetrokken tussen de woontoren en de overhoekse toren, en op de noordwesthoek werd een grote ronde toren over het ronde torentje van de tweede bouwphase gebouwd. Toen enkele decennia later de overhoekse toren wegzakte in de gracht, werd het restant gesloopt en de huidige noordoosthoek van de zaalbouw gebouwd: zo ontstond een rechthoekige zaal. De toegang tot het kasteel kwam nu in een verbreding van de nieuwe oostmuur van de zaal. De mogelijke opdrachtgever voor deze verbouwing was Peter van Hemert. Hij werd in 1361 wederom door Reinoud van Gelre beleend met “die borch en dat huijs tot Hemart mitten voerburcht vesten en graven, ten Zutphensche rechte, te verheergewaden met een pond goed geld”⁵.

Het geslacht Van Hemert had nauwe banden met de familie De Cock. Giselberti Coci milites de Hemerte werd reeds genoemd.

Omstreeks de tijd (1332) dat Arnold de burcht van Hemert opdraagt aan de graaf van Gelre, wordt een Johan de Cock van Hemert in een brief genoemd, en waarschijnlijk is het zijn zoon Johan van Hemert die in 1379 beleend wordt met “Het Huijs te Hemert met den voorburch, Nederhoff, Cingel en syn toebehoeren”⁶. Johan krijgt twee zonen, van wie de jongste,

Gijsbert, vermeld van 1414 tot 1456, in 1424 Nederhemert in leen krijgt. Gijsberts zoon Johan krijgt Hemert in 1456.

Afb. 3. Plattegrond Nederhemert; 1e helft 14de eeuw.

In 1479 wordt het kasteel grondig verwoest door de Bosschenaren. Vóór 1479 stroomde de Maas in een lus rond Nederhemert richting zuiden, langs de stadsmuren van Heusden en van daar met een flinke bocht naar Aalburg. De Bosschenaren, die bij het Bourgondische rijk waren ingedeeld, wilden het rijke, tolheffende Heusden een hak zetten en staken de meander van de Maas door, waardoor de rivier daar verzandde. Dit betekende de nekslag voor de Heusdense economie.

Om de daad van de Bosschenaren te begrijpen, is het nodig even te kijken naar de binnenlandse politiek. Het huis van Bourgondië was zeer sterk, en had reeds een groot deel van de Lage Landen (Brabant en Holland) in zijn macht. Hertog Karel de Stoutte had, volgend op de dood van Arnold, graaf van Gelre in 1473, aanspraken op Gelre en Zutphen. Gelre verzette zich met hand en tand tegen de Bourgondische overheersing, zoals het zich al vanaf 1430 verzette. In dat jaar werd bij de Vrede van Gorkum besloten dat Gelre zich moest overgeven aan Bourgondië. Toen Karel de Stoutte in 1477 bij de slag om Nancy sneuvelde, zagen de Gelderse edelen de kans schoon om onder de dwingelandij van Bourgondië uit te komen. Zij haalden de Gelderse Karel van Egmond terug uit het hof van Brussel, waar hij en zijn zus Phillipa lange tijd als gedwongen gasten verbleven, om hem als graaf van Gelre aan te stellen. Het Bourgondische huis was echter zijn troeven nog niet kwijt: Karel had immers een erfgename, zijn dochter Maria van Bourgondië. Zij trouwde met Maximiliaan van Oostenrijk, zoon van de Duitse keizer. Hiermee verkreeg Bourgondië niet

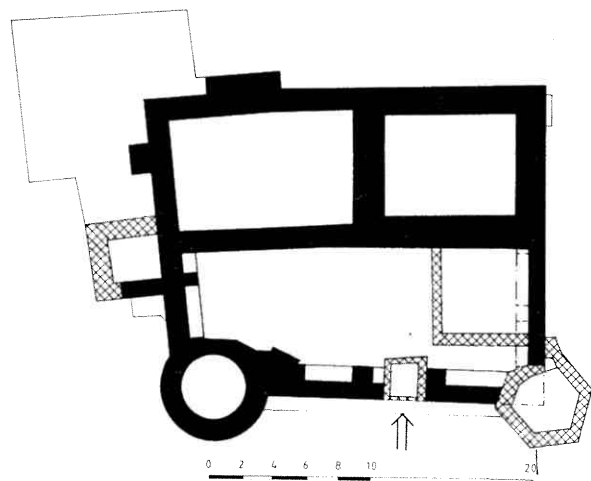
alleen veel grondbezit, bovendien heroverde Maximiliaan, in navolging van zijn schoonvader, meer van de Lage Landen. Door deze overheersing ontstond oorlog tussen Gelre, sterk anti-Bourgondisch, en Brabant, dat vanouds op de hand van Bourgondië was. De Bosschenaren bemoeiden zich niet zozeer met de binnenlandse politiek, maar wilden vooral het naburige Heusden economisch treffen: “dat die van den Bossche deurgraefden doertijd een stuck landts, leggende boven het slot van Hamert in Gelreland, daer die Mase heur stroom ende loop deur genomen heeft, ende dagelicx daerdeur neemt, alsoe dat die plaetse leggende voor die voorz. stede, daer men plach door te varen, ghelijcken verzandt is”⁷. Door de Maas te laten verzanden, was de opzet de stad Heusden van haar scheepvaart te beroven zeer geslaagd.

Tevens werd kasteel Nederhemert belegerd, zijnde een leen van de gehate graaf van Gelderland: “Item des dordendaigs nae Sinte Mertijn in dat selve jaar (1479) doen quamen die van den Bossche weder met haire zuyten tot Hemert en cregen dat huijs tot Hemert met een deuge dat zij quelliken hielden, en doelach Steesken van Hemert op dat huijs met een deel gesellen en ginck dair af en die van den Bossche weder op en vuerden dair al den huisraet af ten Bos en des was een groot deel, en staecke dat huijs aen ende bernden uijt”⁸. Steesken van Hemert, kasteelheer op dat moment, kon het kasteel niet redden en moest machteloos toezien hoe dat volk van Den Bosch de boel plunderde en uitbrandde! Een ooggetuige vertelde vele jaren later (1543) onder eede, dat het kasteel inderdaad werd geplunderd en in brand werd gestoken. Hiermee zijn we weer terug bij het kasteel.

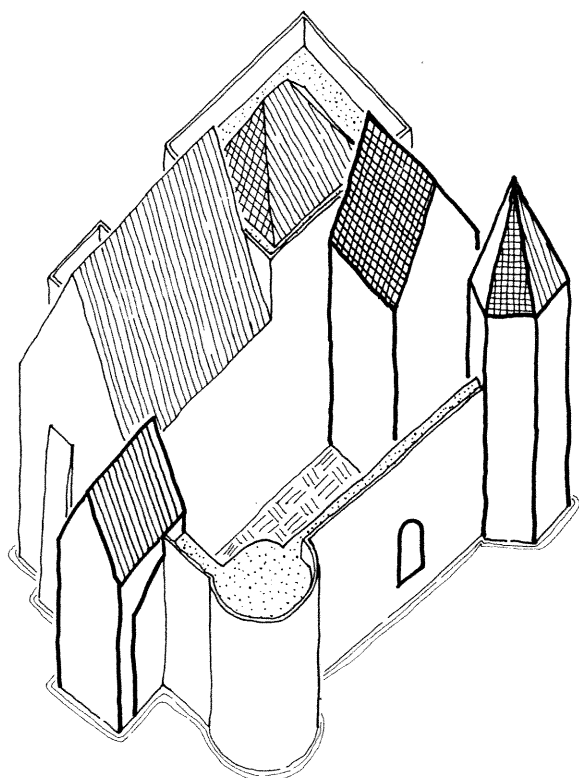
Na de verwoesting van 1479 werd de toegang naar de westzijde overgebracht, als gevolg van het doorsteken van de Maas. Er kwam een kapel bij in de oude poort en een zeshoekige toren in de zuidwesthoek. Helaas staat van deze zeshoekige toren, de zuidvleugel en het poortgebouw niets meer boven het maaveld. Op de noordoosthoek van de zaalbouw werd de zogenoemde “Keukentoren” gebouwd. Hierin zijn veel schietgaten terug gevonden, men had zijn lesje geleerd. Van deze keukentoren resteert heden ten dage bijna de gehele kelderverdieping en gedeelten van het muurwerk van de begane grond. Iets later, rond 1500, werd de aan drie zijden door gebouwen ingesloten ruimte ten westen van de Keukentoren bij het kasteel getrokken. Voor een uitgebreid verslag van de verbouwingen en aanpassingen van het kasteel, verwijs ik naar het boek van J. Kamphuis, die een zeer gedetailleerde beschrijving geeft van alle veranderingen tot en met de 20ste eeuw⁹.

In 1500 stierf heer Joost van Hemert, zoon van Johan en Jutta Scimmelpenninck. Zijn weduwe, Anna van Flodorp, kreeg van hertog Karel van Gelre de voogdij

over haar dochter Heilwich onder voorwaarde dat zij jaarlijks rekeningen en verantwoording zou afleggen voor “de geordineerde raden, frunden en maeghen daartoe geroepen”¹⁰. Haar familielid Gijsbert van Hemert hield, op bevel van de hertog, het kasteel bezet.

Afb. 4. Plattegrond van het kasteel in de laatste helft van de 15de eeuw.

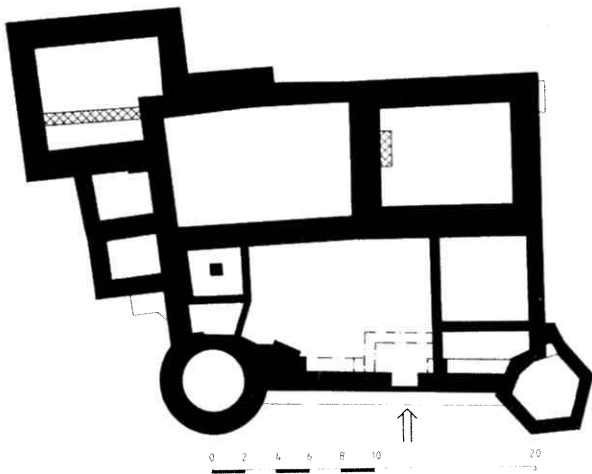
Afb. 5. Isometrie van het gereconstrueerde bouwvolume laatste helft 15de eeuw.

Na Gijsberts dood hertrouwde Anna in 1502 met Johan Scheffart van Merode, zonder hertog Karel hier-

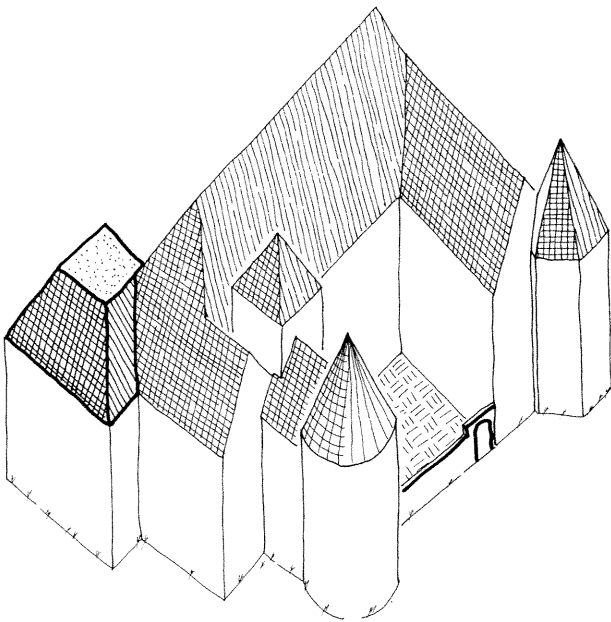
van in kennis te stellen. Dat had gevolgen die Anna waarschijnlijk niet voorzien had, want Karel van Gelre nam de voogdij over haar dochter van haar af en verklaarde de heerlijkheid en het kasteel aan hem vervallen. In 1516 beleende Jacob, graaf van Horne, heer van Altena, het dorp aan Lubbert Torck van Sinderen, de echtgenoot van Anna's dochter Heilwich. In 1517 kreeg Heilwich ook het kasteel van Karel weer terug.

De nakomelingen van Heilwich erfden het kasteel en de heerlijkheid, tot in 1655 een dochter Maria trouwde met Willem Thomas van Quadt, waarmee zij Hemert en Delwijnen in het geslacht Van Quadt bracht. Onder Johan Frederik Quadt van Wickeract, in 1683 beleend met de heerlijkheid en het dorp, werden de bezittingen door schuld verkocht. In 1697 beleenden de Staten van Holland en West-Friesland Otto Frederik van Vittinghof met de heerlijkheid en het dorp Nederhemert. In 1715 trouwde diens dochter Stephania met Adriaan, baron van Lynden. Adriaan werd in 1726 met kasteel Nederhemert beleend, Stephania kreeg in 1727 de heerlijkheid en het dorp. Hun zoon Otto Frederik gaf opdracht tot vele verbouwingen, alle uitgevoerd door zijn rentmeester Cornelis van Ommeren. Zo werd in 1766 het gewelf van de kelder onder de keuken, dat grote verscheuringen vertoonde, verstevigd met een extra muur. Elf jaar later worden de balken van het plafond van de voorkamer in de woontoren vervangen. Dank zij een intensieve briefwisseling tussen Otto Frederik, die in Den Haag woonde, en zijn rentmeester van Ommeren, zijn we goed op de hoogte van deze restauraties. In 1781 begon men met het afbreken van de drie privaatkokers. De vrijgekomen muur bleek erg slecht te zijn daar “bij het repareren van gem. muur op verscheidene plaatsen groote verrotte en losse vlakken worden ontdekt”¹¹. De daken van de keuken en de eetzaal, alsmede de bedaking van het kasteel, werden geheel vernieuwd. In hetzelfde jaar werd een lambrizing in de eetzaal aangebracht. Hiervoor werd de trapdeur dichtgemetseld. Ook de Keukentoren werd flink onder handen genomen, maar dit werk werd bemoeilijkt doordat een zwerm wespen “bijna zo groot als kevers” in de muur nestelde. Uiteindelijk heeft men de wespen met een kleine hoeveelheid buskruit kunnen verjagen!

Otto Frederik adopteerde Otteline van Reede als dochter en erfgename. Zij huwde met Willem, graaf van Bentinck, heer van Roon. Kleindochter Otteline liet bij haar overlijden in 1868 de heerlijkheid na aan haar zoon Anne Jan, baron van Nagell. Deze stierf in 1880 en liet de heerlijkheid na aan zijn echtgenote Elisabeth van Kretschmar. In 1800 was er een voorgebouw gekomen, waarin de vroegere zuidvleugel, een binnenplaats en een in de noordoostelijke hoek hier-

Afb. 6. Plattegrond van het kasteel aan het eind van de 18de eeuw.

Afb. 7. Isometrie van het gereconstrueerde bouwvolume in de 18de eeuw.

van gelegen traptoren zijn opgenomen. Het voorgebouw werd geflankeerd door de ronde toren op de noordwesthoek en een zeskantige toren op de zuidwesthoek. Achter dit voorgebouw sluit de oorspronkelijke woontoren aan met het hoofdgebouw, verbonden door een vleugel langs de noordzijde van het voorgebouw met de noordwestelijke ronde hoek-toren. Door vererving kwam het kasteel toe aan de familie van Wassenaer. In 1920 schrijft P. J. van den Berg: "En het huis zelf? ... van roof- en plundertochten in den Spaanschen tijd, herhaaldelijk geplunderd en verbrand door Oostenrijksche en Fransche benden, staat daar nog even hecht en sterk als voor eeu-

wen"¹². E. W. baron van Wassenaer zette zich, net als de eerdere bewoners, erg in voor het behoud van het kasteel. Het zal gerieflijk wonen zijn geweest op kasteel Nederhemert, wanneer men de foto's bekijkt die omstreeks 1944 gemaakt zijn. Zijn zoon, J. C. baron van Wassenaer, was de laatste bewoner van het kasteel. Van den Bergs optimistische berichtgeving ten spijt, werd het kasteel aan het eind van de Tweede Wereldoorlog in brand geschoten en gingen de negentiende-eeuwse toevoegingen verloren. Sindsdien is het een ruïne die steeds verder afbrokkelt. Ondanks verstevigingen aan de muren stortte in 1966 vrijwel de gehele zestiende-eeuwse traptoren in de hoek tussen het hoofdgebouw en de noordelijke zijvleugel in. Hierna werden, om verdere instortingen te voorkomen, noodvoorzieningen aangebracht. De muren van het hoofdgebouw werden verankerd en door een nooddak tegen inwateren beschermd. Als er niet heel snel wat gebeurt, zal het gehele kasteel, dat de eeuwen heeft getrotseerd, binnen enkele decennia vervallen tot puin. Gelukkig zijn er verregaande plannen om het kasteel te restaureren en is er reeds een maquette gemaakt die als voorbeeld moet dienen. Het kasteel van Nederhemert zal hopelijk opnieuw enkele bladzijden aan de geschiedenis kunnen toevoegen.

Mijn dank gaat uit naar T. Blom en G. Hoogbergen, voor hun enthousiaste hulp bij dit onderzoek.

Noten

- ¹ Spaen, van, W. A., Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland in 1795, deel 3, Utrecht 1804, p. 271.
- ² J. de Beke en W. Heda, *De Episcopis Ultrajectina*, deel 13, Utrecht 1643, p. 141, waar Snellart de Hemerten onder "Donatio de Praedio Ortina" aan het eind van een lijst namen voorkomt.
- ³ Is. An. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland...*, deel 1, Arnhem 1830, pp. 112-113.
- ⁴ P. N. van Doorninck en J. S. van Veen, *Acten betreffende Gelre en Zutphen 1107-1415*, Haarlem 1908, pp. 249-250.
- ⁵ P. N. van Doorninck, *Inventaris van het oud archief der heerlijkheid en gemeente Nederhemert...*, inv. nr. 14, Haarlem 1892.
- ⁶ J. C. W. Quack, "Het huis Nederhemert" in *Geldersche Volksalmanak* 1873, jg. 39, Arnhem 1873, pp. 128.
- ⁷ P. W. J. van den Berg, "Het kasteel Nederhemert", in *Buiten*, jg. 14, Amsterdam 1920, p. 472.
- ⁸ F. M. Eliëns en J. Harenberg, *Middeleeuwse Kastelen van Gelderland*, p. 212.
- ⁹ J. Kamphuis, *Kasteel Nederhemert*, Delftse Universitaire Pers, 1985.
- ¹⁰ P. N. van Doorninck, op. cit. inv. nr. 247.
- ¹¹ F. M. Eliëns en J. Harenberg, op. cit., p. 217.
- ¹² P. W. J. van den Berg, op. cit., p. 474.

N.B. De tekeningen zijn ontleend aan het werk van Ir. J. Kamphuis; vgl. noot 9.